

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF THE STUDENT GROUP IN THE CONDITIONS OF A MODERN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION

У статті розглянуто актуальні проблеми розвитку учнівського колективу в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовано сутність поняття «учнівський колектив» як соціальної групи осіб, об'єднаних спільною діяльністю (робота, навчання, група з вирішення певного суспільного завдання), спільними ідеями, потребами, інтересами. Визначено такі ознаки колективу як наявність суспільно значимої цілі, активу класу, дотримання традицій в колективі, включеність кожного члена колективу в різні види соціальної активності, вироблення об'єктивної суспільно значимої думки, взаємодія з іншими колективами. Наголошено, що розвиток учнівського колективу визначається рівнем міжособистісної взаємодії: емпатійний, глибокий рівень міжособистісних відносин, базовий (основний). Схарактеризовано етапи розвитку учнівського колективу: формальна група (особистісне переважає над колективним), поява лідерів (підтримка думки лідера), вплив активу класу (узгодження особистісних і колективних цілей); різноманітність думки окремих груп і лідерів), повноцінний колектив (підпорядкування особистісних потреб колективним; пошук компромісу як загального блага для всіх). Виявлено види груп та особливості їх прояву у розвитку колективу загалом: група-конгломерат, тобто група дітей, які раніше не знайомі безпосередньо; група-асоціація – мета діяльності кожної особи узгоджується із завданням, які визначені для групи; група-кооперація, яка характеризується чіткою організаційною структурою, узгодженістю в міжособистісних стосунках; група-автономія, для якої характерним є висока внутрішня єдність за всіма підструктурами. Зроблено висновок, що учнівський колектив є важливим інструментом формування особистості, у якому здійснюється забезпечення потреб й інтересів дітей у спілкуванні та реалізація завдань, поставлених перед цим колективом.

Ключові слова: учнівський колектив, рівні розвитку колективу, етапи розвитку колективу, методи формування колективу, міжособистісна взаємодія.

The article deals with the actual problems of development of the student group in the conditions of a modern general secondary education institution. On the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature, the essence of the concept of "student collective" as a social group of people united by common activities (work, study, group for solving a certain social task), common ideas, needs, and interests is substantiated. The following features of a collective are defined: the presence of a socially significant goal, a class asset, observance of traditions in the collective, involvement of each member of the collective in various types of social activity, development of an objective socially significant opinion, and interaction with other collectives. It is emphasized that the development of the student group is determined by the level of interpersonal interaction: empathic, deep level of interpersonal relations, basic (main). The stages of the development of the student group are characterized: a formal group (the personal prevails over the collective), the emergence of leaders (support for the leader's opinion), the influence of the class asset (coordination of personal and collective goals; the diversity of the opinions of individual groups and leaders), a full-fledged team (subordination of personal needs to the collective ones; search for a compromise as a common good for all). The types of groups and the peculiarities of their manifestation in the development of the collective as a whole are identified: a group-conglomerate, that is, a group of children who have not previously known each other directly; group-association – the goal of each person's activity is consistent with the tasks defined for the group; group-cooperation, which is characterized by a clear organizational structure, consistency in interpersonal relations; group-autonomy, which is characterized by high internal unity in all substructures. It is concluded that the student collective is an important tool for personality formation, which ensures the needs and interests of children in communication and the implementation of the tasks set for this collective.

Key words: student group, levels of group development, stages of group development, methods of group formation, interpersonal interaction.

УДК 373.3:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.31>

Товканець Г.В.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики
початкової освіти
Мукачівського державного університету

Лендел В.В.,

аспірант кафедри дошкільної,
початкової освіти та освітнього
менеджменту
Мукачівського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Природа організації колективу та формування колективних відносин у будь-яких спільнотах досить складна. Вони виявляються як суто індивідуальні якості особистості – емоційні й вольові властивості, інтелектуальні можливості, засвоєні особистістю норми та цінності суспільства [8; 9; 15; 17].

З моменту вступу до школи дитина відкриває для себе соціальне середовище, що складається з однокласників, вчителів та інших дорослих. У молодшому шкільному віці особливу значущість

для розвитку дитини та становлення її особистості набуває взаємодія з однолітками, у якій ефективно здійснюється пізнавальна предметна діяльність і відбувається формування найважливіших навичок міжособистісного спілкування та етичної поведінки [6]. Основою отримання дітьми позитивного суспільного досвіду є учнівський колектив. Спрямованість взаємодії з однолітками, бажання спілкування із ними визначає важливість учнівського колективу.

Виявляючи соціальну активність, учні сприймають колектив як місце самовираження і самоствердження себе як особистості. Тільки в колективі

формується такі суттєві особистісні характеристики, як самооцінка і самоповага, тобто прийняття чи неприйняття себе як особистості, визначається рівень прагнень, потреб та інтересів. Колективна життєдіяльність дітей відкриває безмежні можливості для реалізації фізичного і творчого потенціалу особистості, індивідуальних та творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить про те, що окремі аспекти розвитку особистості та учнівського колективу висвітлено у роботах К. Безрук [1], І. Бега [2], Г. Бучківської [3], Н. Гаєш [18], В. Гриб [5], Н. Калініченко [8], С. Карпенчук [9], В. Кременя [10], В. Сухомлинського [13; 14], М. Фіцули [16] та інших. У дослідженнях І. Бега [2] та В. Кременя [10] розкриваються питання духовного становлення особистості та розвитку особистісних якостей в умовах спільної колективної діяльності. В. Гриб [5], Н. Калініченко [8, с. 24], С. Карпенчук [9, с.85], В. Сухомлинський [13] розглядають провідні ідеї методики виховання учнівського колективу та роль педагога у процесі формування особистості школяра. Особливу увагу розвитку колективу приділили В. Гриб [5], В. Марків [11] В. Сухомлинський [14], розкриваючи методику виховання колективу.

Однак, незважаючи на всю цінність наявних в даний час наукових підходів та концепцій, проблема організації та формування учнівського колективу в закладах загальної середньої освіти є недостатньо розробленою.

Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку учнівського колективу в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Визначимо підходи до тлумачення феномену «колектив», а також сутності понять «учнівський колектив». В «Українському педагогічному словнику» поняття «колектив» визначається як група осіб, об'єднаних спільними цілями і завданнями, яка досягла в процесі соціально цінної спільної діяльності високого рівня розвитку», це «група осіб, об'єднаних спільною роботою та загальними інтересами» [5]. А. Макаренко трактував поняття «колектив» як групу людей, об'єднаних суспільно-значущими цілями та спільною діяльністю, спрямованою на їх досягнення. З погляду С. Карпенчук, учнівський колектив – це організована група, у якій її члени об'єднані загальними цінностями та цілями діяльності, значущими для всіх дітей, і у якій міжособистісні відносини опосередковуються соціально й особистісно значимим змістом спільної діяльності [9]. Учнівський колектив у працях Г. Бучківської [3], Г. Товканець [15], М. Фіцули [16] розглядається як об'єднання школярів, які мають суспільно значущі цілі, що організовують різноманітну спільну діяльність, мають органи управління, характеризується

активною міжособистісною взаємодією. На основі вищезазначеного можна виокремити сутнісні ознаки учнівського колективу: наявність суспільно значимої цілі; активу класу; дотримання традицій в колективі; включеність кожного члена колективу в різні види соціальної активності; вироблення об'єктивної суспільно значимої думки; взаємодія з іншими колективами.

Таким чином, на основі узагальнення характерних ознак можемо визначити учнівський колектив як соціальну спільність осіб (учнів), об'єднаних спільною діяльністю (навчання, група з вирішення певного суспільного завдання), спільними ідеями, потребами, інтересами, які співіснують і поєднуються з інтересами суспільства та з індивідуальними інтересами його членів.

Для дітей колектив – місце їхньої активності, незалежно від того, це шкільний клас, група дітей у позаурочній діяльності (гуртки, секції) чи певна група у оздоровчому таборі. Учні вступають у взаємини усередині колективу, використовуючи особистісні ресурси, намагаються самоствердитися, набувають можливості самореалізації. Для педагогів учнівський колектив – об'єкт впливу з метою розвитку найкращих якостей дітей. Як і будь-яка мала група, учнівський клас у своєму становленні та розвитку проходить певну кількість етапів і перебуває у поступовій динаміці, оскільки змінюються і учні, і міжособистісні зв'язки, і відносини, і психологічна атмосфера [5].

Аналіз результатів наукових досліджень [3; 8; 11; 13; 14; 17] дає можливість визначити наступні етапи розвитку учнівського колективу:

1. Формальна група, формальне об'єднання, для якого характерним є безініціативність учнів у діяльності через побоювання прояву активності у зв'язку з незнанням реакції однокласників, відсутність активу класу (хоча формально може бути обраний староста). У цей період як засіб, який може згуртувати дітей до колективу, має виступати одноосібна педагогічна вимога вчителя до учнів.

2. Поява лідерів, у процесі чого реалізуються основні цілі та завдання, що визначені і вчителем, і групою разом.

3. Поява активу групи, який стає ініціатором реалізації колективних завдань, де кожен член колективу розуміє відповідальність за виконання того чи іншого завдання.

4. Повноцінний колектив, в якому його члени підтримують ініціативи більшості; діти усвідомлюють свої права та обов'язки, кожен член колективу може самостійно визначати свої завдання, органи учнівського самоврядування здатні направляти колектив на виконання поставлених цілей.

Розглянемо характерні особливості етапів розвитку учнівського колективу (табл. 1):

Між перерахованими вище етапами розвитку учнівського колективу немає чітких меж. Зміст

Характеристика етапів розвитку учнівського колективу

Етап	Рушійна сила	Особливості виховної роботи	Співвідношення особистісних і колективних інтересів
Формальна група	Педагог	Педагогічна вимога	Особистісне переважає над колективним
Поява лідерів	Педагог, лідери	Переконання	Інтереси групи переважають; підтримка ініціативи лідера
Вплив активу групи	Педагог, лідери, актив групи	Узгодження позицій, соціальна угода	Узгодження особистісних і колективних; різноманітність думки окремих груп і лідерів
Повноцінний колектив	Актив, педагог	Самоврядування, педагог як координатор діяльності учнівського колективу	Підпорядкування особистісних колективним; пошук компромісу як загального блага для всіх

наступного етапу не змінює попередній, а тільки розширюється і поглиблюється зміст діяльності.

Для розуміння можливостей учнівського колективу у вихованні особистості необхідно розглянути рівні міжособистісної взаємодії. Вітчизняними і зарубіжними дослідниками [7; 17; 19] доведено, що розвиток міжособистісної взаємодії здійснюється на трьох рівнях: на першому рівні (емпатійний) розвитку учнівського колективу формуються відносини між однокласниками та виявляється відношення до змісту і цінностей колективної діяльності, що забезпечує його згуртованість; на другому рівні (глибинний рівень міжособистісних відносин) міжособистісні відносини опосередковуються виконанням спільної прикладної діяльності; на третьому рівні (ядро) міжособистісні відносини учнів класу опосередковуються ціннісними орієнтаціями, що пов'язані зі спільною діяльністю.

Розглянемо особливості розвитку групи як колективу, які визначені на основі ознаки соціально-психологічної зрілості його членів. На основі аналізу результатів наукових досліджень [1; 2; 3; 7; 9; 14] можемо об'єднати їх у декілька блоків:

1. Суспільний блок із підструктурами соціальної спрямованості, організованості та підготовленості, що відображають відповідно ідеологічну, управлінську та ділову сфери групової життєдіяльності. Під спрямованістю групи розуміємо соціальну цінність прийнятих нею цілей, мотивів діяльності, ціннісних орієнтацій та групових норм, тобто ідеологічну сферу групової свідомості. Сутність організованості групи полягає в реальній та ефективній здатності до самоврядування – групової самоврядності. Реально діюча група завжди активна щодо тієї чи іншої конкретної діяльності (суспільно-політичної, управлінської, трудової, пізнавальної, спортивної, культурно-масової, ігрової тощо). Групова діяльність вимагає від кожної особи та групи загалом відповідних знань, умінь та навичок [19].

2. Особистісний блок з підструктурами інтелектуальної, емоційної та вольової взаємодії, що відображають єдність трьох сторін свідомості осіб, які входять до групи, та відповідних сфер життєдіяльності групи. Інтелектуальна взаємодія – це процес

міжособистісного сприйняття та встановлення взаєморозуміння, знаходження спільної мови, яка реалізується як обмін інформацією, визначення загальних позицій, думок, прийняття групових рішень. Емоційна взаємодія – це міжособистісні зв'язки емоційного характеру, що виражає емоційний настрій групи, її емоційні потенціали. Це та об'єктивно існуюча групова атмосфера, яка характеризує емоційну сторону життєдіяльності групи. Вольова взаємодія – це здатність групи протистояти труднощам і перешкодам, її своєрідна стресостійкість та надійність в екстремальних ситуаціях.

3. Блок загальних характеристик (інтегративність, мікроклімат, референтність, лідерство, інтрагрупово та інтергрупово активність) життєдіяльності групи.

Підкреслимо, що усередині кожного блоку та між блоками існують функціональні взаємозв'язки та взаємозалежності, які зумовлюються їх місцем у цілісній структурі сфер життєдіяльності групи, поєднанням у ній суспільного та особистісного.

Враховуючи думку чеських дослідників розвитку групи та групової діяльності М. Вагнерової [19], Н. Гаєша [18], Й. Сламеніка та І. Сламеніка [17], можемо визначити, що найнижчим рівнем формування колективу є група-конгломерат, тобто група дітей, які раніше не знайомі безпосередньо та які взаємодіють в одному освітньому і соціальному просторі та в один час. Їхні взаємини і взаємодії, як правило, формальні та ситуативні. Якщо група отримує свою назву, відбувається її номіналізація (номінальна група). Для такої групи визначаються загальна мета, види діяльності, умови взаємодії з іншими групами тощо. При цьому номінальна група може залишитися групою-конгломератом, якщо об'єднані в неї особи не приймуть цілей та умов, якщо не відбудеться навіть формального міжособистісного об'єднання.

Якщо ж початкове об'єднання відбулося, група набуває статусу первинного колективу, в якому мета діяльності кожної особи проектується на основі групового завдання, група стає групою-асоціацією. На цьому рівні починається спільна життєдіяльність групи, з'являються перші паростки її колективоутворення, закладаються основи

формування її структури як колективу. Спільна життєдіяльність у межах офіційної первинної групи дає можливість перейти до вищого рівня організації, а головне, змінює міжособистісні стосунки і сприяє розвитку групи на рівні кооперації.

Група-кооперація відрізняється реальною та успішно діючою організаційною структурою, високим рівнем групової підготовленості та співробітництва. Міжособистісні стосунки в ній та внутрішньо групове спілкування мають суто діловий характер, підпорядковані досягненню високого результату у виконанні конкретного завдання у тому чи іншому виді діяльності. Спрямованість та психологічна сумісність залежать від єдності цілей та взаємодії. Це створює умови для переходу групи-кооперації на наступний рівень – автономізацію.

Група-автономія характеризується високою внутрішньою єдністю за всіма підструктурами. Саме на цьому рівні члени групи ідентифікують себе як члени колективу. У ній відбувається процес відокремлення, еталонізації внутрішньої єдності, які є внутрішньо груповою основою для переходу до групи як колективу. Якщо група виходить на міжгрупове взаємодіяння та взаємодію, стає органічною частиною ширшої спільності, а через неї і суспільства в цілому, то в такій групі спостерігається колективна спрямованість і вона стає групою-колективом.

Дослідження дають підстави вважати запропоновані рівні етапами розвитку контактних груп як колективів. Кожен попередній етап є основою для наступного, а подолання протиріч між ними є рушійною силою розвитку конкретної групи в своєрідних зовнішніх і внутрішніх умовах її формування.

Таким чином, можемо стверджувати, що учнівський колектив – найважливіший чинник цілеспрямованої соціалізації, виховання і розвитку особистості. Його вплив на особистість багато в чому залежить від того, якою мірою цілі та завдання колективу усвідомлені його членами та сприймаються ними як свої особисті. Органічна єдність особистого та соціального народжується у колективній суспільно корисній діяльності та проявляється у колективізмі – почутті солідарності з групою, усвідомлення себе її частиною, готовність до дій на користь групи та суспільства. Виховання колективізму в учнівському колективі досягається різними шляхами та засобами: організацією співробітництва та взаємодопомоги у навчанні, праці, громадській роботі; спільною участю школярів у культурно-масових та спортивних заходах; постановкою перед учнями перспектив (цілей діяльності) та спільною участю у їх здійсненні; активізацією роботи дитячих громадських організацій тощо.

Для вирішення завдання формування і розвитку учнівського колективу рекомендується використовувати різні методи та форми роботи з дітьми для організації їх у єдиний колектив. На

основі аналізу досліджень І. Беха [2], М. Фіцулі [16] нами виокремлено основні методи, які забезпечують успішну організацію учнівського колективу у закладі загальної середньої освіти (рис. 1).

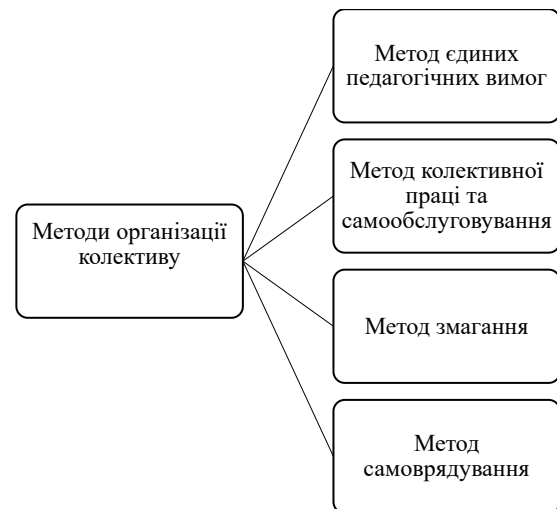

Рис. 1. Методи організації колективу у закладі загальної середньої освіти

Застосування єдиних педагогічних вимог передбачає об'єднання дій дитини, вчителів, батьків, і навіть учнівського колективу, що передбачає поступове використання системи суспільних норм.

За допомогою методу колективного самообслуговування школярі включаються до спільної трудової діяльності, у них формується дбайливе ставлення до колективної власності, шкільного майна та повага один до одного. На основі застосування цього методу здійснюється розвиток в учнів старанності, акуратності, сумлінного ставлення до праці, прагнення дотримуватись чистоти та порядку в закладі освіти тощо. Змагання сприяє мобілізації всіх учнів класу на активну та творчу участь у колективних справах та розвиває товариські міжособистісні відносини.

Метод самоврядування дозволяє формувати в учнів соціальну активність, почуття взаємозалежності та взаємодопомоги, передбачає залучення школярів до управління справами класу, створення органів управління в колективі, завдання яких сформувати у школярів дружні стосунки.

Усі методи організації учнівського колективу у закладі загальної середньої освіти повинні використовуватися у комплексі, у різних варіаціях, не ізольовано, а доповнюючи одне одного. Правильно підібрані методи роботи зі згуртування дітей відповідно до вікових особливостей в закладі освіти не тільки сприяють збагаченню емоційного досвіду учнів, але і усувають негативи в їх особистісному розвитку. Використовуючи великий спектр методів організації учнівського колективу молодших школярів, педагог має продумати форми роботи з дітьми у цьому напрямі. Серед них ми можемо

виокремити такі як проведення різних тренінгів зі згуртування колективу, бесід, організація різних екскурсій, походів вихідного дня, організація свят, творчих вечорів, організація науково-дослідної діяльності дітей тощо [9; 11].

Використання в освітньому процесі вищезгаданих форм роботи з дітьми дає педагогу можливість спостерігати за здатністю дітей до співпереживання, надання допомоги товаришеві, за процесом соціальної взаємодії учнів у різних видах діяльності.

Висновки. Учнівський колектив є важливим у розвитку особистості за умови правильного керівництва його діяльністю педагогом. Важливого значення набуває питання про співвідношення потреби й інтересів дітей у спілкуванні та завдань, поставлених перед цим колективом. Формування та розвиток учнівського колективу відбувається поетапно, методично організовано за умови дієвого педагогічного керівництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безрук К. Дослідження формування соціальної успішності підлітків у діяльності учнівського самоврядування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2022. № 26 (1). С. 15–26.
2. Бех І. Д. Міжвікові перетворення і ціннісні градації особистості, що зростає. *Методист*. 2020. № 11(108). С. 64–75.
3. Бучківська Г.В. В. О. Сухомлинський про вплив учнівського колективу на особистість. *Педагогічний дискурс*. 2013. № 15. С. 97–101.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 373 с.
5. Гриб В. «Колективне виховання» А. С. Макаренка як один із універсальних методів корекції важковиховуваності учнів різного віку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Випуск 17. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream>.
6. Державний стандарт початкової освіти URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#n12>
7. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Либідь, 2005. 464 с.
8. Калініченко Н. А. Провідні ідеї методики виховання шкільного колективу в педагогіці В.О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 13. С. 22–25.
9. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. К. : Вища школа, 2015. 343 с.
10. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення. *Педагогіка і психологія*. № 2. 2012. С.8–12.
11. Марків В. М. Теорія виховання: навчально-методичний посібник Кривий Ріг : КПІ, 2015. 241 с.
12. Скоромна Маріанна. Роль особистості педагога у процесі формування особистості молодшого школяра. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 8 (102). С. 383–391.
13. Сухомлинський В.О. Мудра влада колективу. К. : Рад. школа, 1981. С. 55–59.
14. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибр. твори в п'яти томах. Т. 1. К.: Радянська школа. 1976. С. 403–637.
15. Товканець Г.В. Педагогіка : навчально-методичні матеріали. Мукачево : МДУ. 2012. 166 с.
16. Фіцула М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія». 2002. 414с. URL: http://odnorobivka.edu.kh.ua/Files/downloads/Fitsula_M_M_-_Pedagogika_Alma-mater_-_2002.pdf
17. Slaměník Jozef, Slaměník Ivan. Sociální psychologie. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha : Grada, 2008. 404 s.
18. Hayes Nicky. Psychologie týmové práce: strategie efektivního vedení týmů. Praha : Portál, 2005. 189 s.
19. Vágnerová Marie. Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy. Praha : Karolinum, 2001. 304 s.